

ภูมิปัญญาในการพัฒนาเสื่อทอมือลายขีด

The Wisdom of Weaven Handmade Khit Mat Pattern

ดร.ชนัชฎา จุลลัชเจียร¹

บทคัดย่อ

เสื่อขิดมีประวัติความเป็นมายาวนานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ลวดลายเสื่อขิดมีความน่าสนใจ เนื่องจากลายขิดในผืนเสื่อเกิดจากการก่อรูปของเส้นพุ่งหรือเส้นแนวนอนเท่านั้นไม่มีลวดลายที่เกิดขึ้นจากเส้นยืน แตกต่างจากการทอผ้าขิดที่เส้นยืนจะปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในการก่อรูปลายขิดด้วยและมีการทอเส้นด้ายลายขิดสลับกับเส้นด้ายลายขิดซึ่งไม่มีวิธีการนี้ในเสื่อขิดทอมือ การก่อรูปของลายในเสื่อขิดจะเกิดจากการสลับยกและข่มเส้นพุ่งขึ้นเหนือหรือใต้เชือกเส้นยืนในตำแหน่งตรงข้ามกันเป็นคู่ โดยเส้นลายคู่หนึ่งมักทอซ้ำ 2, 3, 4 หรือ 6 เส้น ขึ้นกับขนาดของวัสดุทอ ลวดลายขิดในเส้นพุ่งนี้เป็นลายที่เกิดจากเส้นตรงหรือเส้นเฉียง ลายขิดจึงมักมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมแบบต่างๆ เช่น สี่เหลี่ยมด้านเท่า สี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด เป็นต้น มีการข้ลายไปตามความยาวผืนเสื่อในลักษณะสมมาตรพลิกกลับไปมา ปัจจุบันนิยมใช้ไม้เก็บลายหรือกระบอกลอยที่ข้จากท่อพีวีซีมาช่วยในการทอลายขิดแทนการเก็บลายที่ละไม้ ทำให้สามารถทำข้ลายทอเสื่อขิดได้ง่าย และมีการจำหน่ายกระบอกลอยลายกระจายไปสู่พื้นที่ต่างๆ จึงควรมีการออกแบบและกำหนดลวดลายเฉพาะแต่ละถิ่นเพื่อสร้างเอกลักษณ์เป็นจุดขายให้แก่ผลิตภัณฑ์เสื่อทอมือลายขิดในแต่ละพื้นที่ได้

คำสำคัญ: เสื่อลายขิด, ภูมิปัญญา, เสื่อทอมือ

Abstract

Khit mats have a long history from the past to the present. The wisdom to create patterned mats is interesting. Because the Khit pattern in the mat is caused by the formation of the weft or a horizontal line, no pattern is formed from the warp. Unlike the Khit weaving, standing lines are part of the Khit formation, and weave Khit yarn alternating with Khit yarns, which do not have this method in the hand-woven mat. Formation of the pattern in the Khit mats is caused by the alternating lifting and creeping upward or upward under the rope, the line standing in opposite positions in pairs. One pair of woven lines is usually woven with 2, 3, 4 or 6 wires depending on the size of the woven material. Straight lines or oblique lines pattern the pattern in this line. Khit pattern is often a square like. Khit is usually a square such as the square, rectangle Diamonds, etc. Repeat the pattern along the length of the mat in a symmetrical way. Nowadays, it is used to make a model or a cylinder made of PVC pipe to help in knitting Khit instead of one by one. This makes it easy to replicate the khit pattern. And distribute the cylinder to the area. Shoulding design and customize each specific locality to create a unique selling point for handmade Khit mats in each area.

Keywords: Khit mats, wisdom, Khit woven mats.

¹ อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สาขาวิชาการออกแบบอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ความเป็นมาและความสำคัญ

“เลื้อ” ถือเป็นเครื่องใช้ที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน แทบทุกบ้านเรือนและวัดวาอารามจะมีเลื้อไว้ใช้สอยสำหรับปูนั่ง นอน ในปัจจุบันเลื้อยังได้ถูกพัฒนารูปแบบ ลวดลายสีล้น และคุณสมบัติ จนกลายเป็นของใช้สำหรับตกแต่งภายในอาคารสถานที่ที่มี ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของ “เลื้อ” ว่า น. สาด เครื่องชนิดหนึ่งสำหรับปูนั่งและนอน ในประเทศไทยพบหลักฐานอันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเลื้อในชีวิตประจำวันนับแต่อดีตจนปัจจุบัน ดังเช่นในจดหมายของลาลูแบร์ที่เล่าถึงชาวกรุงศรีอยุธยาหรือชาวสยาม บริเวณบ้านย่านท้ายคูมีพวกแขกจามสานเลื้ออันโตผืนใหญ่น้อยขาย รวมทั้งตลาดในตัวพระนครศรีอยุธยา ตลาดจีน ตลาดตัน ชายกระบุง ตะกร้า กระดัง ครุ เชือก เลื้อลวด เครื่องสานครบ (หลวงประจักษ์ศิลปาคม, 2516) ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการกล่าวถึงการนำเลื้อมาใช้ตั้งพบในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ซึ่งแต่งในรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2350 ว่า “...ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง เห็นฝูงหางสานเลื้อนั้นเหลือใจ...” และในรำพันพิลาปซึ่งสุนทรภู่สะท้อนภาพความเป็นไปในชีวิตที่อยู่ในวัดเทพธิดารามขณะยังครองสมณะเพศว่า “...เครื่องกระฎี่ที่ยังเหลือแต่เลื้อขาด เข้าไสยาสน์ยุ่งกัณฑ์ไม้ไผ่...” (ธนกร ภิบาลรักษ์, 2551) จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า “เลื้อ” มีการใช้งานมายาวนานหากนับเฉพาะพบเอกสารหลักฐานก็เป็นระยะเวลาแล้วร่วม 600 ปี นับแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เลื้อจึงเป็นเสมือนมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อเนื่องมายาวนาน

เลื้อมีความเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตตามความจำเป็นที่มีผลจากการผลักดัน 3 สาเหตุสำคัญ ได้แก่ (1) ความจำเป็นตามสภาพภูมิอากาศ ทำให้สิ่งแวดล้อมที่มีทรัพยากรทางธรรมชาตินานาเกิดขึ้นทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ นำทรัพยากรรอบตัวเหล่านั้นมาใช้อำนวยความสะดวกคิดแปลงปรับประยุกต์ให้สามารถใช้สอยได้ตามต้องการ (2) ความจำเป็นในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะการดำรงชีวิตในชนบท ความจำกัดในการเข้าถึงวัสดุอุปกรณ์อื่นๆ มารับใช้การดำรงชีวิตให้เกิดความสะดวกสบายยิ่งขึ้น การนำเอาวัสดุธรรมชาติที่มีลักษณะเป็นเส้นเป็นเถา มีความยาวมาถักจักสานทอให้เกิดเป็นแผ่นผืน หรือเป็นภาชนะใช้งานต่างๆ จึงนำพาให้การใช้งานวัสดุเหล่านี้ยังสามารถตอบสนองการใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างยาวนาน (3) ความจำเป็นในทางสังคม การประกอบพิธีตามความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมในท้องถิ่นต่างๆ จะมีการใช้ข้าวของเครื่องใช้ที่ต้องมีเลื้อจักสานปูนอน ครอบรองแขก หรือร่วมในพิธีกรรมอื่นๆ ทั้งที่เป็นประเพณีตามเทศกาล เช่น บุญประเพณี หรืองานมหรสพ หรือเป็นพิธีกรรมเฉพาะคราว เช่น งานอวมงคล เลื้อมักถูกใช้งานอย่างกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต

วิธีการ รูปแบบของเลื้อ ตลอดจนวัสดุที่ใช้ทอเลื้อ เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และประโยชน์ใช้สอยตามวิถีชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน เลื้อจึงกลายเป็นสินค้าหัตถกรรมที่ผลิตในครัวเรือน ผู้ทอเลื้อในภูมิภาคต่างๆ มีการพัฒนารูปแบบ และลวดลายใหม่ๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าออกมาสู่ตลาด จากงานวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการทอเลื้อกกของกลุ่มสตรีในเขตพื้นที่ตำบลทุ่งสูง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า ผลผลิตตลอดทั้งปีของกลุ่มมีจำนวน 31,900 ผืน โดยมีสมาชิกกลุ่ม 88 คนเป็นผู้ผลิต สามารถทำรายได้ต่อปีมีมูลค่า 11,165,000 บาท คิดเป็นต้นทุนการผลิต 6,261,651 บาท ทำให้มีกำไรให้แต่ละปีอยู่ที่ 4,903,349 บาทหรือร้อยละ 43.92 (พกา มาศ มุลวันดี, 2560) ทำให้เห็นว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจของงานหัตถกรรมเลื้อทอมีอันมีศักยภาพในการสร้างรายได้สูงและให้ผลตอบแทนในสัดส่วนที่มาก จึงมีความน่าสนใจในการศึกษางานทอเลื้อและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การตลาดเพื่อสร้างศักยภาพเชิงธุรกิจให้แก่กิจกรรมการทอเลื้อเป็นอย่างยิ่ง

เลื้อมีหลายชนิดโดยทั่วไปมักจะแบ่งตามวัสดุที่ใช้ในการผลิตเป็นหลักร่วมกับวิธีการขึ้นรูป ซึ่งมีทั้งที่ทอด้วยที่ทอเลื้อ และที่จักสานเป็นแผ่นผืน โดยจากการค้นคว้าของธนกร ภิบาลรักษ์ (2551) สามารถนำข้อมูลมาสรุปและแบ่งชนิดของเลื้อออกมาได้ 10 ชนิด ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงตัวอย่างเสื่อชนิดต่างๆ ในประเทศไทย (ธนกร ภิบาลรักษ์, 2551)

ลำดับ	ชื่อเรียก	วัสดุและกรรมวิธีการผลิต
1	เสื่อคล้า	นำต้นคล้ามาจักสานตามขนาดที่ต้องการ ลายที่นิยมได้แก่ลายสอง พบในจังหวัดจันทบุรี นครราชสีมา เชียงใหม่ เป็นต้น
2	เสื่อจันทบุรี	ผลิตจากกกจันทบุรี (ลำต้นส่วนปลายใกล้ดอกเป็นทรงสามเหลี่ยม) นิยมใช้วิธีการทอด้วยกี่ทอเสื่อ
3	เสื่อกก	เป็นเสื่อทอด้วยกี่ทอเสื่อ ผลิตจาก 3.1 ใช้กกกลม (Cyperus Legetiflrmis Roxb) 3.2 ใช้กกลังกา (Cyperus Digitatus Roxb) พบในจังหวัดสกลนคร ขอนแก่น กาฬสินธุ์ เป็นต้น 3.3 ใช้กกสามเหลี่ยม (Scirpus grossus/ Cyperus mallaccensis lam) ชาวบ้านเรียกต้นฝื่อ, ต้นปรี้อ หรือ กกควายนิยมด้วยกี่ทอเสื่อ พบกกชนิดนี้แถบจังหวัดอุบลราชธานี มหาสารคาม ขอนแก่น กาฬสินธุ์ สกลนคร หนองคายและร้อยเอ็ด เป็นต้น
4	เสื่อกระจูด	ผลิตจากกกกระจูดที่มีลำต้นกลมกว่ากทั่วไปและภายในกลวงนำมาจักสานทั้งเป็นเสื่อและเครื่องจักสานหลากหลายชนิด พบในจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง และนราธิวาส
5	เสื่อเชียงราย	ผลิตจากกกยูนนาน (Scirupslachstris Balidus (Baht) กกลำต้นกลม ทอด้วยกี่ทอเสื่อ เข้ามาทางภาคเหนือของไทยเมื่อร้อยกว่าปีก่อน
6	เสื่อลำเจียก หรือเสื่อปาหนัน หรือเสื่อลำเจียก	ผลิตจากต้นเตยปาหนันที่มีลักษณะใบคล้ายสั้ประรด นำมาจักสานเป็นแผ่นเสื่อและภาชนะต่างๆ พบในจังหวัดกระบี่ ตรัง
7	เสื่อหวาย	ผลิตจากเส้นหวาย (Calamus adspersus) ด้วยวิธีการจักสาน มีหลายลาย เช่น ลายประสุ, ลายตะแกรง ลายขีดแมงมุม ลายสองหรือลายสาม เป็นต้น
8	เสื่อลำแพน	ผลิตจากผิวของต้นไผ่เลี้ยง หรือไม้ห้าว นำมาจักเป็นตอกแบบใหญ่แล้วสานด้วยลายสองหรือลายสาม นิยมใช้ทำฝ้ายบ้านหรือเพดานบ้านหรือปูนั่ง นอน
9	เสื่อแห่ียง หรือ สาดแห่ียง	ผลิตจากต้นแห่ียงมีลักษณะคล้ายไม้ไผ่แต่อ่อนนุ่มกว่า ชอบขึ้นตามที่ชื้นแฉะในเขตภาคเหนือของไทย นิยมนำมาจักสานเป็นแผ่นเสื่อสำหรับปูนั่ง นอน และทำเป็นฝ้ายบ้าน เพดานบ้าน เป็นต้น
10	เสื่อดอกอ้อ	ผลิตจากก้านดอกของต้นอ้อนำมาผ่าน เหลา แล้วทอด้วยกี่ทอเสื่อ พบที่จังหวัดจันทบุรี

การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเสื้อทอมือลายขีดทั้งประวัติความเป็นมา ประเภท วัสดุและกระบวนการผลิตทั้งในอดีตและปัจจุบันจะทำให้ทราบถึงพัฒนาการของเสื้อทอมือลายขีด เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นในการรองรับวิถีการใช้งานที่ผ่านการพิสูจน์มาอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงคุณค่าภูมิปัญญาและศักยภาพ มีความเหมาะสมกับวิถีชีวิตในบริบทของไทยทั้งในเชิงพฤติกรรมการใช้ชีวิตและเชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ ซึ่งหากมองในแง่ว่าเสื้อทอมือลายขีดเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งที่ยังคงมีความต้องการอย่างต่อเนื่อง การศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับเสื้อทอมือลายขีดจะสามารถนำไปใช้ในกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์เสื้อทอมือลายขีด การบริหารจัดการกระบวนการผลิตและการวางแผนงานทางการตลาดในการนำเสนอข้อมูล สร้างให้เกิดมูลค่าที่เพิ่มขึ้นแก่ผลิตภัณฑ์เสื้อทอมือลายขีด ซึ่งจะกระตุ้นให้เกิดการซื้อขายเป็นการช่วยยกระดับรายได้ของผู้ผลิตและผู้จำหน่าย ทำให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศต่อไปได้

กระบวนการผลิต

การผลิตเสื้อในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาถึงวิธีการสร้างลวดลายบนผืนเสื้อที่เห็นเด่นชัด สามารถแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 ประเภท คือ 1) การทอเสื้อลายขีด และ 2) การทอเสื้อลายขีด ซึ่งลวดลายที่เกิดจากเทคนิควิธีการดังกล่าวมีทั้งเกิดจากเทคนิควิธีการทอโดยตรงและที่ผสมกับการย้อมสีวัสดุทอเพื่อให้เกิดลวดลายที่ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้กระบวนการผลิตเสื้อทอมือ สามารถแบ่งกระบวนการกว้างๆ ได้เป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเตรียมวัสดุทอ 2) การเตรียมโฮงทอเสื้อ 3) การทอเสื้อ

1) **ขั้นการเตรียมวัสดุทอ** ในที่นี้จะขอล่าวถึงการเตรียมเส้นกอกซึ่งเป็นวัสดุที่เป็นที่นิยมในหลายพื้นที่ มีส่วนประกอบหลักได้แก่ ต้นกก และสีย้อมกก โดยมีขั้นตอนการเตรียมเส้นกอกดังต่อไปนี้

1. ทำการตัดแล้วผ่าเส้นกอก ซึ่งต้องผ่าให้ได้ขนาดเท่ากันทุกเส้นจึงจะได้เสื้อที่ทอออกมาเรียบสม่ำเสมอ
2. ตากกก โดยต้องตากให้แห้งสนิทจริงๆ เพื่อไม่ให้เสื้อกอกขึ้นรา
3. นำกอกไปย้อมสี ให้ได้สีที่สม่ำเสมอกันโดยจะต้องย้อมสีกอกครั้งเดียวกันในกอกที่ใช้ทอผืนเดียวกัน
4. มีเทคนิคการใส่น้ำยาซักผ้าในขั้นตอนการย้อมสีจะทำให้สีย้อมที่ได้มีความคงทน ไม่ตกสี และมีความมันวาวกว่าปกติ

วาวกว่าปกติ

การเตรียมวัสดุทอมีความสำคัญและส่งผลต่อผืนเสื้อที่จะทอออกมาได้ ซึ่งหากเส้นกอกหรือโหลที่เตรียมมีขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่สม่ำเสมอตามที่กำหนดไว้ ก็จะทำให้ได้เสื้อที่มีความละเอียดสวยงาม รวมทั้งสีที่ข้อมกก็ต้องวางแผนออกแบบลวดลายที่ต้องการไว้ก่อนจึงเลือกข้อมสีนั้นๆ เพราะโดยปกติเสื้อที่มีการข้อมคนละหม้อ แม้ใช้สีจากซองเดียวกันก็มักจะออกมาไม่เหมือนกันจำเป็นต้องข้อมให้พอในครั้งเดียว

2) **ขั้นการเตรียมโฮงทอเสื้อ** โฮงทอเสื้อแบบดั้งเดิมจะเป็นโฮงหรือโครงไม้สี่เหลี่ยมตั้งบนพื้นและผู้ที่ทอจะนั่งทอบนพื้นเช่นกัน โดยยังคงพบเห็นได้ทั่วไป รวมทั้งมีการทอเสื้อที่ใช้ก๊อผ้าโดยผู้ที่ทอนั่งทอบนคานไม้ทอลายด้วยกเส้นเล็กๆ และมีเส้นยืนที่แคบกว่าโฮงทอที่ปกติ นอกจากนี้ยังมีการทอโฮงนั่งพื้นแบบเดิมโดยปรับให้สามารถนั่งทอบนคานนั่งหรือบนเก้าอี้ ซึ่งมีข้อจำกัดของความกว้างเสื้อที่ทอลักษณะนี้จะไม่กว้างมากนัก อยู่ที่ประมาณ 60 เซนติเมตร ซึ่งเหมาะกับการทอคนเดียว

ในการเตรียมโฮงทอเสื้อแบบนั่งบนพื้นและแบบนั่งบนคานนั่งหรือเก้าอี้มีขั้นตอนการเตรียมโฮงทอเหมือนกันที่ระดับการนั่งเท่านั้น โดยวิธีการร้อยเส้นยืนในแต่ละรูพืมจะมีความสัมพันธ์กับลายทอด้วย ดังนั้นผู้เตรียมโฮงทอเสื้อต้องมีการวางแผนออกแบบลวดลายสำหรับบางลายก่อนจึงค่อยร้อยเส้นยืน โดยแสดงวิธีการเตรียมโฮงทอเสื้อแบบยกพื้นนั่งบนเก้าอี้ทอตั้งในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงขั้นตอนการเตรียมโฮงทอเสื่อแบบยกพื้นนั่งเก้าอี้ทอ (ณรงค์ เชื้อจีน, 2560 : สัมภาษณ์)

ลำดับ	ขั้นตอนการเตรียมโฮงทอเสื่อ	
1.	<ul style="list-style-type: none"> วางฟืมไว้บนกระดานที่ตั้งไว้เหนือกรอบที่ตรงตำแหน่งกลางก็ มีผู้ช่วยคอยสอดเชือกเส้นยืน รวม 2 คน คนหนึ่งนั่งตำแหน่งทอและอีกคนคอยเดินสอดส่งเชือก 	
2.	<ul style="list-style-type: none"> สอดเชือกคล้องจากท้ายโครงก็เข้ามาในรูฟืมแรกจากด้านริมฟืมไม้ (ด้านขวา) 	
3.	<ul style="list-style-type: none"> ผู้นั่งตำแหน่งทอรับเชือกสอดในรูฟืมช่องถัดไปส่งกลับคืนไปด้านหลังฟืม 	
4.	<ul style="list-style-type: none"> คล้องดึงเชือกมาทางหน้าก็แล้วค้างรอไว้ที่หลักผูกเส้นยืนหน้าก็ 	
5.	<ul style="list-style-type: none"> เชือกคู่ที่อยู่ส่วนหลังฟืมนำไปคล้องกรอบโครงก็ด้านหลังแล้วส่งกลับมาใต้ไม้กระดานใต้ฟืมผ่านมาทางที่โครงก็ด้านหน้าแล้วมัดกับไม้รั้งเส้นยืนที่ด้านหน้า 	

ลำดับ	ขั้นตอนการเตรียมโหงทอเสื่อ	
6.	<ul style="list-style-type: none"> ● เส้นยืนที่มัดแล้วจะตัดปลายออกเพื่อเริ่มทำกับเส้นยืนเส้นใหม่ (สังเกตไม้รั้งเส้นยืนถูกผูกไว้ด้วยเชือกอีกข้างกับโครงที่ด้านหน้า) 	
7.	<ul style="list-style-type: none"> ● ลักษณะเส้นยืนเส้นแรกที่ยัดเรียบร้อยแล้ว 	
9.	<ul style="list-style-type: none"> ● ลักษณะที่เรียบร้อยเส้นยืนครบทุกรูฟืมและมัดเตรียมก็เรียบร้อยพร้อมทอ (ในภาพไม้มัดเส้นยืนสามารถใช้กระบอกรูป pvc แทนได้เช่นกัน) 	

3) ขั้นตอนการทอเสื่อ สามารถแบ่งวิธีการทอเสื่อได้เป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 วิธี คือ (1) การทอเสื่อลายขัด (2) การทอเสื่อลายขีด

(1) การทอเสื่อลายขัด การทอเสื่อลายขัดจะเป็นการทอโดยให้เส้นกกหรือเส้นพุ่งชนิดอื่น สอดใต้เส้นเชือกหรือเส้นยืนสลับกับการสอดเหนือเส้นเชือก ทีละ 1 เส้น โดยสลับไปมาจนเต็มหน้ากว้าง ซึ่งเส้นพุ่งเลขคู่จะมีการข่มและยกเส้นยืนเส้นเดียวกัน เช่นเดียวกับเส้นพุ่งเลขคี่จะมีการข่มและยกเส้นยืนเส้นเดียวกัน และทำการทอสลับเช่นนี้ไปจนได้ความยาวที่ต้องการ โดยปกติจะทอที่ความยาว 2 เมตร ซึ่งการทอเสื่อลายขัดจะใช้กลไกของฟืมที่มีการสร้างช่องและรูฟืมคั่นสลับกัน เมื่อจะทอลายขัดก็ใช้การกดแทนฟืมมาข้างหน้าหรือหงายแทนฟืมไปข้างหลัง จะทำให้เส้นยืนมีการยกและข่มสลับเส้นเว้นเส้นโดยอัตโนมัติ

การทอลายขัดสามารถประยุกต์ได้โดยการสลับสีเส้นพุ่งที่อาจเป็นกกหรือวัสดุอื่น และร้อยเชือกเส้นยืนโดยการเว้นช่องไม่ต้องร้อยทุกรูฟืม ทำให้ได้ลวดลายที่มีความสวยงามแปลกตา แต่ยังคงทอได้ง่ายเช่นเดียวกับการทอเสื่อลายขัดโดยทั่วไป ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 เสื้อลายขัดประยุกต์ด้วยการเว้นช่องร้อยเส้นยืนและร้อยเส้นยืนปกติที่ส่วนริมพื้นเสื้อทั้งสองข้าง (ภาพถ่ายเมื่อ 2 มีนาคม 2561 โดยชนัญญา จุลษ์เจริญ)

(2) การทอเสื้อลายขัด การทอเสื้อลายขัดในปัจจุบันมีการสร้างสรรค์ลวดลายขึ้นมากมายตามจินตนาการของช่างทอ ซึ่งลายขัดสามารถเก็บลายเป็นรูปร่างลวดลายต่างๆ ได้อย่างหลากหลาย ส่วนใหญ่จะเป็นรูปเรขาคณิตลักษณะเหลี่ยมจัดองค์ประกอบรวมกันเป็นลวดลายต่างๆ หรือประกอบลายเป็นรูปภาพ หรือเป็นตัวหนังสือก็ได้

การทอลายในเสื้อทอลายขัด สามารถเปรียบเทียบข้อมูลกับการทอลายขัดในผ้าทอลายขัดได้บางส่วน โดยด้านหน้ากับด้านหลังจะมีลวดลายสลับสีแต่เป็นลายเดียวกัน อย่างไรก็ตามก็ตามลายขัดของเสื้อกจะเกิดขึ้นจากเส้นพุ่งเท่านั้น ดังนั้นเทคนิควิธีการทอจึงมีความจำเพาะและแตกต่างจากการทอผ้าลายขัดตามปกติซึ่งจะได้ขยายความต่อไป พัฒนาการของการทอเสื้อขัดในปัจจุบันมีทั้งใช้เครื่องมือรูปแบบดั้งเดิมและใช้อุปกรณ์อำนวยความสะดวกที่คิดค้นขึ้นใหม่ ทั้งนี้สามารถแบ่งได้ 4 รูปแบบ ได้แก่

ก) การใช้ไม้เก็บขัด วิธีนี้ผู้ทอจะใช้ไม้สอดเส้นยืนเพื่อข่มหรือยกเก็บลายเพื่อสอดวัสดุทอ เช่น กก โดยสอดแต่ละเส้นใหม่ด้วยตัวเองทีละเส้น ๆ

ภาพที่ 2 การทอด้วยกระบวนการเก็บลายทีละเส้น (ภาพถ่ายเมื่อ 21 มกราคม 2557 โดยชนัญญา จุลษ์เจริญ)

ข) การเก็บขัดด้วยไม้เก็บลาย โดยใช้ไม้ที่มีลักษณะเป็นแผ่นแบนคล้ายไม้บรรทัดที่มีความยาวตลอดหน้าพืมและบากตำแหน่งลายต่าง ๆ เพื่อยกหรือข่มเส้นยืน โดย 1 ไม้แทน 1 ลายในแนวนอน การทำเสื้อลายขัดทั้งผืนจะเป็นการทอชุดลายหลายไม้ โดยทอกลับไปมา เช่น เริ่มไม้ที่ 1,2,3,4,5 ลำดับถัดไปคือ ไม้ที่ 4, 3, 2, 1 แล้วกลับไปไม้ 2, 3, 4, 5 สลับไปมาจนได้ความยาวตามต้องการ

ภาพที่ 3 ไม้เก็บลาย (ภาพถ่ายเมื่อ 25 ตุลาคม 2560 โดยชนัญญา จุลษ์เจริญ)

ค) การเก็บชิตด้วยกระบอกลาย ใช้หลักการเดียวกันกับการเก็บชิตด้วยไม้เก็บลายเพียงแต่เปลี่ยนวัสดุจากไม้เป็นท่อพีวีซี ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1 นิ้ว ดังภาพ การเก็บชิตด้วยกระบอกลายลักษณะนี้ปัจจุบันเป็นที่นิยมมากที่สุดและเกิดเป็นธุรกิจรับทำกระบอกลายชิตลวดลายต่างๆ จำหน่ายพร้อมพิมพ์ โดยสามารถสั่งทางออนไลน์และส่งสินค้าทางไปรษณีย์ทั่วประเทศ

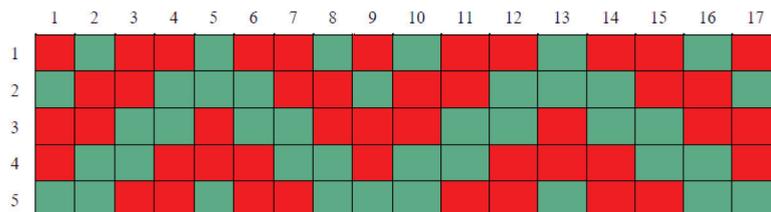
ภาพที่ 4 กระบอกลาย (ภาพถ่ายเมื่อ 2 มีนาคม 2561 โดยชนัชฎา จุลษ์เรีเยร)

ง) การเก็บชิตด้วยเฟืองสร้างลายทอ ใช้ท่อที่มีการบากสร้างรอยเก็บลายด้วยท่อพีวีซีเหมือนกับเก็บชิตด้วยกระบอกลาย ต่างกันที่มีการนำกระบอกลายทุกอันมารวมกันเป็นทรงกลมแล้วใช้เฟืองหมุนเพื่อเปลี่ยนกระบอกลายด้วยแกนหมุนแทนการสอดกระบอกลายจากด้านข้างและเรียงกระบอกลายไปตามลำดับลาย อย่างไรก็ตามชุดเฟืองสร้างลายนี้ยังไม่แพร่หลายเท่าการเก็บชิตด้วยกระบอกลายและเปลี่ยนกระบอกลายจากการสอดด้านข้างซึ่งยืดหยุ่นเพราะลายเลื้อยต่างลายมีจำนวนกระบอกลายทั้งหมดไม่เท่ากัน เช่น 5 ไม้ 7 ไม้ 10 ไม้ หรือ 15 ไม้ เป็นต้น

ภาพที่ 5 เฟืองสร้างลายทอ (พิมพ์สร้างลายทอเลื้อย, 2549)

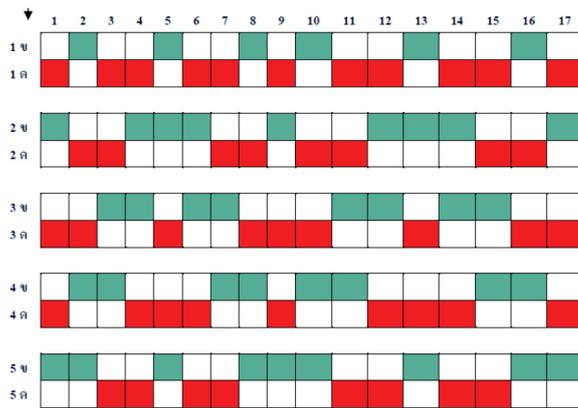
ดังที่กล่าวไปแล้วว่าการก่อลายในการทอเลื้อยชิตนั้น ลวดลายจะเกิดขึ้นเฉพาะลายในทางเส้นพุ่งหรือเส้นแนวนอน เนื่องจากเส้นยืนจะเป็นการชิงเชือกในลอนเส้นเล็ก ซึ่งทำหน้าที่เป็นโครงสร้างของผืนเลื้อย ลวดลายของเลื้อยจะเกิดขึ้นที่เส้นกก, ไหล หรือวัสดุทอที่พุ่งสอดเข้าไปเท่านั้น ดังนั้น การทอเลื้อยที่จะให้เกิดลายที่ชัดเจนได้จะต้องทอสลับกันไปเป็นคู่ในแต่ละเส้นลาย โดยการยกเส้นยืนขึ้นและลงสลับกัน เพื่อให้เกิดการแทนที่ของเส้นกก โดยทั่วไปจะทอลายเดี่ยวซ้ำกัน 3 คู่ก่อนจะเปลี่ยนเป็นลายลำดับต่อไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภาพที่ 6 ตัวอย่างลายทอชิต 5 ไม้ (ศรีศิลป์ ชุมศรี, 2550)

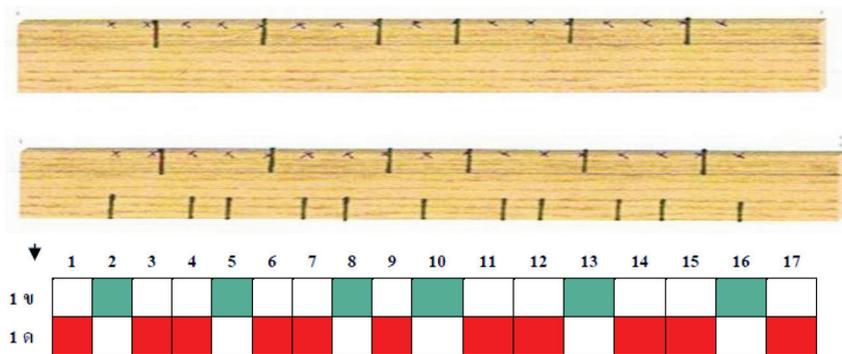
จากตัวอย่างลายขีด 5 ไม้ในภาพที่ 6 (จำนวนไม้ นับตัวเลขแนวตั้ง) เมื่อทำการทอจริงในแต่ละไม้ จะทอ สลับหน้าหลังอย่างละ 2 แถวหรือ 2 เส้นพุ่งสอด และทอซ้ำไม้เดิม 2-3 ครั้งขึ้นกับขนาดเส้นพุ่งหรือเส้นกก ไทล ฯลฯ โดยหากเส้นพุ่งมีขนาดใหญ่จำนวนครั้งในการซ้ำจะน้อยลง โดยพิจารณาจากความชัดเจนความสวยงามของลวดลาย ที่ปรากฏ

วิธีการทอลายขีด 5 ไม้ ดังภาพที่ 7 แถวที่ 1 ข ช่องสี่ขาวแสดงว่าเส้นกกถูกทดลองได้เส้นเชือกไนลอน ซึ่งจะเห็น ว่าไม้ที่ 1 จะมีเส้นกกจะถูกทดลองได้เส้นเชือกไนลอนเส้นที่ 1,3,4,6,7,9,11,12,14,15,17 เช่นเดียวกับการทอเส้นกก เส้นที่ 2 ของไม้ที่ 1 จะสลับกับเส้นที่ 1 คือ เส้นกกที่ถูกทดลองได้เส้นเชือกไนลอนเส้นคือ 2,3,4,6,7,9,11,12,14,15,17 ลายที่ 1 ทอสลับกัน 2-3 ครั้ง (1 ข 1 ด 1 ข 1 ด) เมื่อกระทบพืมให้เส้นกกเรียงชิดกันในแต่ละเส้นแล้ว ลายขีดที่ปรากฏ จะเป็นตามลายขีด 5 ไม้ดังภาพที่ 9

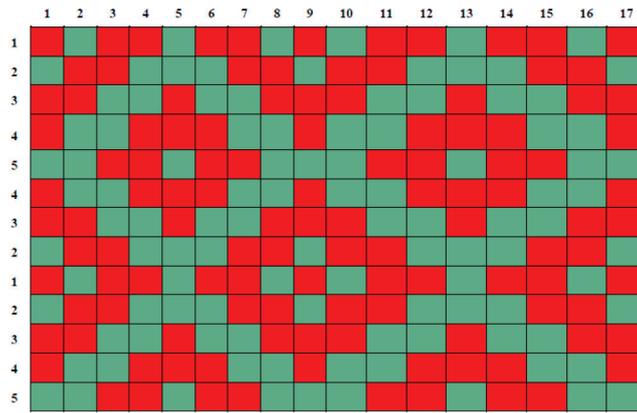
ภาพที่ 7 แสดงแผนการการทอในแต่ละไม้ (ศรีศิลป์ ชุมศรี, 2550)

หลักการทอดังกล่าวจะใช้ในการสร้างไม้กตลายโดยการบากช่องเพื่อให้เส้นเชือกไนลอนหรือเส้นเอ็นหลุดลงไปในร่องที่บากไว้กลายเป็นการข่มเส้นเอ็น ส่วนพื้นที่ที่ไม่ได้ทำการบากกลายเป็นการยกเส้นเอ็น โดยไม้เก็บลายจะบาก ร่อง 2 ผังด้วยรอยบากที่สลับกัน ทำให้สามารถทอไม้ 1 ข และไม้ 1 ด (ข และ ด แทนสีเส้นกกหรือวัสดุทออื่น ๆ) ดัง ภาพที่ 8

ภาพที่ 8 การบากไม้เก็บลายตามผังการยกข่มเส้นเอ็นไม้ที่ 1 (ศรีศิลป์ ชุมศรี, 2550)

เมื่อทำครบตามลาย 5 ไม้ดังแสดงในภาพที่ 7 แล้วจึงวนกลับมาไม้ที่ 4, 3, 2, 1, 2,... ไปเรื่อย ๆ จนได้ลื่อที่ มีความยาวตามต้องการ ดังตัวอย่างภาพที่ 9

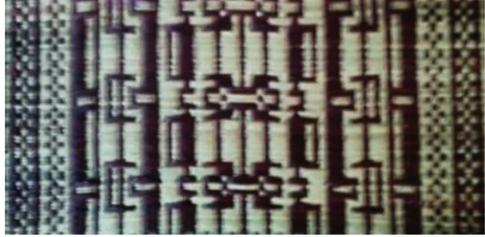
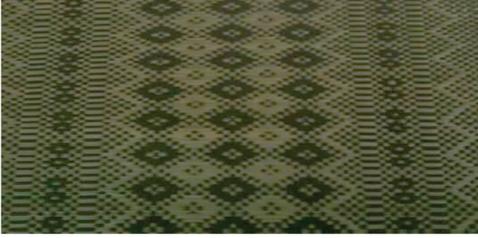
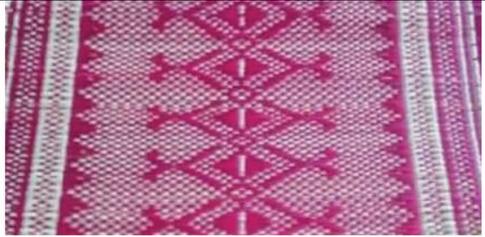
ภาพที่ 9 จำลองภาพการทอลาย 5 ที่ไม่วนกลับไปมา (ศรีศิลป์ ชุมศรี, 2550)

หลักการทอไม้เก็บลายดังกล่าวได้พัฒนาต่อโดยทำการเปลี่ยนวัสดุจากการใช้ไม้เก็บลายซึ่งมักมีปัญหาไม่มีการหดตัวอเสียรูปเมื่อถูกแรงดึงหรืออุณหภูมิเปลี่ยนทำให้รอยบากไม่ตรงตามตำแหน่งรูปพิมพ์ จึงมีการใช้ท่อพีวีซีขนาด 1 นิ้ว แทนซึ่งได้รับความนิยมมากในปัจจุบันเพราะไม่มีการบิดหรือหดตัวเสียรูป สามารถหมุนเพื่อเปลี่ยนลายได้สะดวก ปัจจุบันการใช้ท่อพีวีซีเก็บลายขิดถูกใช้อย่างแพร่หลาย มีการจัดทำกระบอกลายสำเร็จรูปจำหน่ายพร้อมพิมพ์เป็นชุดพร้อมส่งขายทางไปรษณีย์ให้ช่างทอได้เลือกซื้อได้โดยสะดวก แต่ละลายมีจำนวนกระบอกลาย (จำนวนไม้) ต่างกันไป และสำหรับลายที่มีหลายไม้สามารถสลับตำแหน่งกระบอกลายทำให้เกิดลายที่แตกต่างจากต้นแบบได้อีกด้วย ลายเสื่อขิดดังกล่าวสามารถแสดงตัวอย่างดังในตารางที่ 3 (ศิริชัย สุขจิตร์, 2561)

ภาพที่ 10 กระบอกลายจากท่อพีวีซีที่นำมาเรียงลำดับพร้อมทอ (ภาพถ่ายเมื่อ 2 มีนาคม 2561 โดยชนัชฎา จุลลัษเฐียร)

ตารางที่ 3 ตัวอย่างลายทอเสื่อชนิดในปัจจุบัน

ลายทอเสื่อชนิด	
	
ลายดอกพิกุล (16 ไม้)	ลายสาวเหียน (10 ไม้)
	
ลายตะกร้อ (5 ไม้)	ลายเลโก้ (7 ไม้)
	
ลายหลามสลับ (6 ไม้)	ลายขอล้อม (15 ไม้)
	
ลายฝั่งฟ้า (7 ไม้)	ลายพิกุล.40 (7 ไม้)
ลายทอเสื่อชนิด	
	
ลายเกล็ดหิมะ (10 ไม้)	ลายแสงเหียน (9 ไม้)

จากตารางที่ 3 ลวดลายชนิดที่พบได้ในปัจจุบัน มีที่มาจากลวดลายดั้งเดิมและนำมาดัดแปลงเกิดเป็นลวดลายใหม่ หากมองในเชิงการออกแบบ ลวดลายชนิดที่ได้รับการสืบสานและประยุกต์ลวดลายใหม่นั้น การออกแบบลายเส้นเป็นการออกแบบลายในลักษณะระนาบ มองเห็นจากด้านเดียว เช่นเดียวกับลายบนพื้นผ้า หรือบนภาพเขียน หรืองาน 2 มิติอื่นๆ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ลวดลายได้ตามตัวอย่างการใช้ทฤษฎีทางการจัดวางองค์ประกอบลวดลาย (สถาพร ตีบุญมี ณ ชุมแพ และ พิชัย สดภิบาล, 2553) เป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการออกแบบลายชนิดให้มีความสวยงามลงตัวได้ โดยสามารถแบ่งตามทฤษฎีทางการออกแบบที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์ลวดลายเส้นชนิดเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 7 ทฤษฎี ดังนี้

1) ทฤษฎีการซ้ำ (Theory of Repetition) ลวดลายชนิดทุกลายเป็นการใช้ทฤษฎีการซ้ำ ในการก่อรูปลวดลายเส้นทั้งผืน ซึ่งการซ้ำหน่วยของรูปร่างในแบบต่างๆ นี้ถือเป็นหัวใจในการออกแบบลวดลายชนิด จะเห็นว่าลวดลายชนิดทั้งหมดมีลายที่มีลักษณะซ้ำเดิมจากแม่ลาย (Motif) เดียวกัน ไปตลอดทั้งผืนเส้น ซึ่งลักษณะลายเช่นนี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเก็บลายในไม้เก็บลายซึ่งช่วยในการทอลวดลายซ้ำนี้ได้

2) ทฤษฎีจังหวะ (Theory of Rhythm) เกิดจากรูปร่างที่ซ้ำกัน (Repetition of Shapes) โดยมีระยะการซ้ำที่มองออกได้ว่าเป็นจังหวะ ซึ่งจังหวะเกิดขึ้นทั้งจากขนาดของรูปร่างและระยะห่างระหว่างรูปร่างที่ซ้ำกัน (Repetition of Sizes and Dimensions) จังหวะที่เกิดจากการใช้สิ่งที่แตกต่างกันซ้ำ ๆ กัน (Repetition of Differences) เช่น ลวดลายที่มีขอบทรงสี่เหลี่ยมเหมือนกันแต่ใช้ขอบรูปเป็นเส้นหนาที่บางส่วนตัวลายด้านในใช้สีอ่อน สลับไปกับรูปร่างที่เน้นลายสีเข้มหนาและขอบนอกใช้สีอ่อน วางลายคั่นสลับกันไปมา เป็นต้น

3) ทฤษฎีระดับความเปลี่ยนแปลง (Theory of Gradation) โดยมีการแปรเปลี่ยนรูปร่างและส่วนประกอบของลวดลายจากลายหลัก โดยที่เห็นเด่นชัดจะเป็นการขยายหรือแปรเปลี่ยนลายออกไปจากกึ่งกลางไปจบที่ขอบเส้นแต่ละด้าน ดังรูป

ภาพที่ 11 ตัวอย่างลายที่สามารถอ้างอิงทฤษฎีระดับความแปรเปลี่ยนในการวางลาย (ศิริชัย สุขจิตตร, 2561), (อุมาพร พลละสิงห์, 2561)

4) ทฤษฎีสัดส่วน (Theory of Proportion) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ครอบคลุมงานออกแบบทั้งหมดก็ว่าได้ เพราะว่าด้วยเรื่องของรูปร่าง เส้น ทิศทาง พื้นผิว รูปแบบ ลวดลาย ความหนักเบา สี ความเว้นว่าง ที่ว่าง ความสอดคล้องกลมกลืนกัน และมาตราส่วน ซึ่งในการวางลวดลายเส้นชนิดที่พบจะเป็นขนาดส่วนปกติหรือขนาดส่วนธรรมชาติ ไม่พบลวดลายที่มีขนาดส่วนยิ่งใหญ่ มหาพาร หรือขนาดส่วนผิดคาด (Shock Scale) แต่อย่างไรก็ตาม ลวดลายบนเส้นชนิดถูกจำกัดด้วยความแข็งแรงของเส้นทำให้ระยะข้ามเส้นยืนทำได้มากที่สุดที่ 7 เส้นยืน จึงทำให้ลวดลายที่เกิดขึ้นจะมีสัดส่วนลายที่ใกล้เคียงกัน

5) ทฤษฎีดุลยภาพ (Theory of Balance) ลายทอเส้นชนิดแทบทั้งหมดมีส่วนประกอบของลวดลายเป็นแบบสมดุลชนิดสองข้างของแกนเท่ากัน (Symmetrical Balance) ยังไม่พบลายที่ไม่สมดุลซ้ายขวาจากลายที่มีอยู่ในปัจจุบัน

6) ทฤษฎีเอกภาพ (Theory of Unity) การใช้ส่วนประกอบในงานออกแบบให้มีความสัมพันธ์กันเป็นจังหวะซ้ำๆ ต่อเนื่องกันไป (Repetition of Harmonious Elements) จัดองค์ประกอบให้มีความสมดุล เน้นให้มีจุดสนใจเป็นจุดเด่น โดยมีรูปร่าง สีและขนาดที่สอดคล้องต่อกัน เน้นการแสดงออกของลวดลายในลักษณะที่สอดคล้องกันทั้งผืน

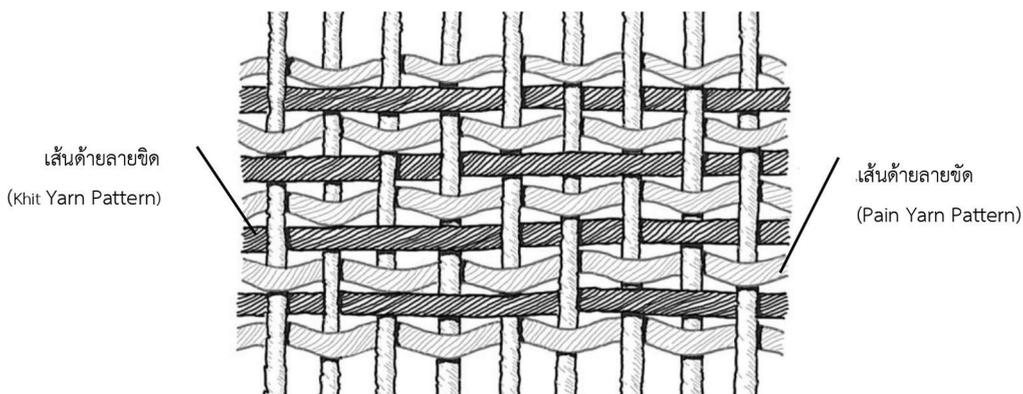
7) ทฤษฎีสี (Theory of colour) ลายเสื้อชิตในปัจจุบันมีความน่าสนใจ โดยส่วนหนึ่งมาจากผลของการพัฒนาคุณสมบัติย้อมที่มีให้เลือกได้หลากหลายเฉดสีมากขึ้น โดยพบว่า สีของเสื้อชิตที่ดูลงตัวจะใช้สีเอกรงค์หรือเน้นสีใดสีหนึ่งเพียงสีเดียว โดยใช้ร่วมกับการทอผสมกับเส้นกกระธรรมชาติที่ไม่มีการย้อมสีเพิ่มเติม

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการทอลายในเสื้อทอลายชิต เมื่อเปรียบเทียบกับการทอลายชิตในผ้าชิตจะมีความคล้ายคลึงกัน คือลวดลายด้านหน้ากับด้านหลังจะสลับความหนาและความลึกของลายในแต่ละด้าน อย่างไรก็ตามลายชิตของเสื้ออกจะเป็นลายที่เกิดขึ้นจากเส้นพุ่งเท่านั้น ดังนั้นเทคนิควิธีการทอจึงมีความจำเพาะและแตกต่างจากการทอผ้าลายชิตตามปกติ ในที่นี้จึงจะขอขยายความถึงวิธีการทอผ้าลายชิต เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าการเรียกชื่อเสื้อลายชิตนั้นแท้จริงแล้วมีความแตกต่างกันในการก่อลายชิตระหว่างเสื้อชิตและผ้าชิต โดยผ้าทอลายชิตทอโดยการเพิ่มด้ายเส้นพุ่งพิเศษเพื่อสร้างลวดลายข้ามช่วงด้ายเส้นยืนโดยใช้ไม้ค้ำ (shed sticks) หรือเขา (string heddles) ที่ทำด้วยไม้ไผ่เหลาเล็กยาวประมาณ 50 เซนติเมตรแทน โดยโยงเข้ากับเส้นด้ายยืนเมื่อต้องการทอลายใดก็ดึงเขาชุดนั้นมาใช้ ลายที่ไม่ต้องการก็จะดึงเขานั้นเก็บไป ดังนั้น เขา 1 อันจึงกำหนดลายได้ 1 แถวเส้นพุ่ง ลวดลายที่เกิดจากวิธีทอชิตจะมีลายซ้ำ ๆ กันตลอดความกว้างของหน้าผ้า เส้นด้ายพุ่งมักใช้เส้นที่มีขนาดใหญ่กว่าเส้นด้ายยืน (ชนันฎา จุลษ์เชีเยร, 2553) ลายชิตจะปรากฏที่ด้านหน้าผืนผ้า

ภาพที่ 12 ผ้าทอเก็บลายชิตที่ละเส้น (ชนันฎา จุลษ์เชีเยร, 2553)

ลำดับการทอผ้าลายชิตหากเก็บลายหรือใช้เขาเก็บลายชิต เมื่อทอลายเส้นหนึ่งแล้ว จะทอด้ายลายชิตคั่นลายชิตเส้นหนึ่งทันทีก่อนจะเริ่มทอเส้นด้ายลายชิตเส้นต่อไป ด้วยวิธีการนี้การทอผ้าชิตจะแตกต่างจากการทอเสื้อลายชิต ดังภาพที่ 13

ภาพที่ 13 การทอเส้นด้ายลายชิตสลับเส้นด้ายลายชิตในผ้าชิต

กรณีศึกษาการออกแบบลายซิด

นอกจากความรู้ในเรื่องการทอเสื่อซิดด้วยอุปกรณ์อำนวยความสะดวกได้แก่ระบบอกเก็บลาย วิธีการก่อรูปลายซิด รวมถึงข้อแตกต่างของเสื่อซิดและผ้าซิด เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงข้อจำกัดและความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์เสื่อทอมือลายซิด จึงได้นำเอากรณีศึกษาการออกแบบและผลิตต้นแบบเสื่อทอมือลายซิด โดยวิธีการแบบดั้งเดิมคือการเก็บลายซิดที่ละเส้น ซึ่งจะทำให้เห็นถึงศักยภาพของการทอเก็บไม้แบบเดิม โดยนำกรณีศึกษาจากกลุ่มแปรรูปเสื่ออกลายซิด หมู่ 7 ตำบลหนองแปน อำเภออมลาลัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ด้วยแนวทางการออกแบบลายทอเสื่อซิดและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์จากพื้นฐานวิธีการทอ ลักษณะลวดลายและรายละเอียดการให้สีเฉพาะของกลุ่มจากการศึกษาสภาพทั่วไปของกลุ่มทอเสื่อ พบว่าช่างทอส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ ที่ยึดการทอเสื่อเป็นอาชีพเสริมจากการทำนา ทำการทอเสื่อโดยไม่มีการแปรรูปเสื่อด้วยตนเองแต่จะใช้วิธีการส่งเสื่อทอที่เสร็จแล้วไปให้กลุ่มเครือข่ายทำการเย็บขอบหรือทำเป็นเสื่อพับ 2-3 ทบให้แล้วจึงส่งไปจำหน่ายหรือมีพ่อค้าที่คุ้นเคยเข้ามารับซื้อของกลุ่ม ทั้งนี้ฝีมือการทอของกลุ่ม มีความประณีตโดยให้ความสำคัญในการคัดเลือกวัสดุมาก วัสดุที่เลือกใช้จะมีคุณภาพ เส้นกกไม่แตก นิยมใช้เส้นกกขนาดเล็ก ทอแน่นจนแทบมองไม่เห็นเชือกเส้นยืน และมีจุดเด่นที่การสลบสีลายซิดแม้เพียงลายเล็กๆ แต่ทางกลุ่มก็ให้ความสำคัญ จึงมีความโดดเด่นมากในการผลิตเสื่อทอลายซิด เนื่องจากบริเวณที่ตั้งกลุ่มอยู่ใกล้กับพระธาตุยาคู สถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัดที่มีความโดดเด่นเป็นที่เชิดชู เป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยาง แนวทางในการออกแบบและพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ของกลุ่มจึงได้วางตำแหน่งให้เป็นผลิตภัณฑ์ของฝากประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยนำลักษณะเด่นของลวดลายที่พบในโบสถ์บริเวณพระธาตุยาคูมาใช้ในการสร้างเอกลักษณ์ของกลุ่ม ทั้งนี้ได้คำนึงถึงผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมายซึ่งได้แก่ นักท่องเที่ยวชาวไทยที่มาท่องเที่ยวในจังหวัดกาฬสินธุ์ นิยมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การทำบุญสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง นิยมการถ่ายภาพเผยแพร่เรื่องราวความประทับใจ เน้นบริโภคผลิตภัณฑ์ที่คุ้มค่า มีราคาเหมาะสม

ภาพที่ 14 ศักยภาพและผลิตภัณฑ์เดิมของกลุ่ม (ภาพถ่ายเมื่อ 21 มกราคม 2557 โดยชนัชฎา จุลลัษเฐียร)

การออกแบบได้คลี่คลายรูปทรงลายของจอมปลวกในลักษณะของกลุ่มก้อนนกที่พบบนโบสถ์บริเวณพระธาตุยาคู ที่มีรูปทรงคล้ายกลีบบัว เล่าเรื่องพุทธชาตในชาติที่แล้วพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญานาคชื่อพระภูริทัต ครั้งหนึ่งชนดกายอยู่รอบจอมปลวก ถูกพราหมณ์ผู้รัฐมนตรีจับนาคจากพญาครุฑจับตัวไป (ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี, 2555) โดยนำเอาลายกนกมาจัดองค์ประกอบใหม่ และจัดโครงสร้างแบบสี่แฉกรงค์โดยเน้นสีส้มอมน้ำตาลเป็นหลัก รวมทั้งปรับขอบเสื่อให้ไม่มีการนำวัสดุอื่นมาผสมเพื่อสื่อถึงงานทำมือที่มีคุณค่าและแสดงวิถีทางวัสดุจากธรรมชาติที่เป็นหลักในการผลิต

ภาพที่ 15 ใบเสมาแบบแผ่น รูปทรงคล้ายกลีบบัว เล่าเรื่องภุริทัตชาดก (ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี, 2555)

ภาพที่ 16 การจัดวางองค์ประกอบการออกแบบแม่ลายจากลายกนก (ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค 4 และภาค 5, 2557)

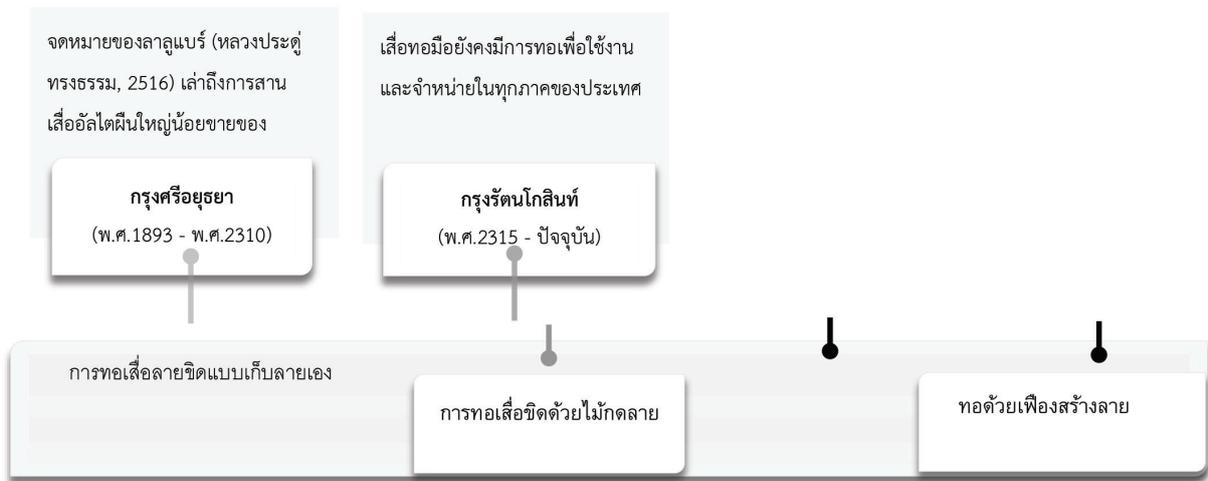
ภาพที่ 17 แบบร่างแสดงการจัดวางองค์ประกอบลวดลายในเสื่อชนิด (ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค 4 และภาค 5, 2557)

จากแบบร่างที่ได้นำเอาลายที่มีลักษณะคล้ายลายกนกที่ปรากฏบนใบเสมาแบบแผ่น รูปทรงคล้ายกลีบบัว เล่าเรื่องภุริทัตชาดก และยังอยู่ใกล้กับที่ทำกรากลุ่ม โดยได้นำลายกนกมาจัดวางองค์ประกอบโดยใช้ทฤษฎีการซ้ำของลาย ร่วมกับการจัดวางให้เกิดดุลยภาพที่สมดุลกันทั้งซ้ายและขวา และนำเอาลายรวงข้าวที่สื่อถึงวิถีชีวิตในด้านกิจกรรมมา จัดวางให้เกิดการต่อเนื่องสิ้นไหลจากใจกลางผืนเสื่อไปยังขอบเสื่อซึ่งสอดคล้องตามทฤษฎีระดับความแปรเปลี่ยนและ กำหนดโครงสร้างโดยรวมโดยดึงมาจากสีของศิลปะธรรมจักรมาปรับใช้ โดยเลือกใช้สี น้ำตาลอมส้ม สีขาว และแทรกด้วย สีเขียวที่ลายชัดซึ่งมองเห็นเป็นพื้นลายไม่เด่นชัดเท่าตัวลายชัด แต่ให้ความรู้สึกพราวพร่าเป็นเทคนิคที่เป็นเอกลักษณ์ ของกลุ่ม โดยวางองค์ประกอบทั้งหมดให้เกิดความลงตัวเป็นเอกภาพ

การออกแบบลวดลายในลวดลายขิดจากกรณีศึกษาแม้ว่าลวดลายที่นำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างลายขิดจะมีลักษณะโค้งตามแบบของลวดลายก้านขด แต่ลายทอเลื้อยขิดที่ทอออกมาได้จะเป็นลายที่เกิดจากเส้นตรงเชื่อมต่อกันแทน ทั้งนี้เนื่องจากวิธีการสร้างลวดลายเลื้อยขิดในเป็นการก่อรูปจากเส้นพุ่งหรือเส้นแนวนอนเป็นหลัก ประกอบกับระยะห่างระหว่างเส้นยืนกว้างลวดลายที่ทอได้จึงเป็นลายลักษณะตรงหรือเหลี่ยมไม่โค้งเมื่อเทียบกับรูปทรงก้านขดที่เป็นลายตั้งต้น และลายขิดในลวดลายที่พบเห็นในปัจจุบันก็มีลักษณะของลายที่เป็นเส้นตรงหรือรูปเหลี่ยม

บทสรุป

การทอเลื้อยมีประวัติความเป็นมายาวนานสืบเนื่องไปได้มากกว่า 600 ปีนับตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยทั้งในการใช้สอยประจำวันและในงานพิธีกรรมต่างๆ

ภาพที่ 18 แสดงลำดับพัฒนาการในการทอเลื้อยขิดจากอดีต-ปัจจุบัน

ปัจจุบันการทอเลื้อยเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ต่อปีหลายล้านบาท โดยมีการรวบรวมว่ามีเสื่อกว่า 10 ชนิด ซึ่งแบ่งตามวัสดุและวิธีการผลิต ทั้งเสื่อทอและเสื่อสาน กระบวนการผลิตตั้งแต่การเตรียมวัสดุทอ การเตรียมโองทอเสื่อและการทอเสื่อ ซึ่งแต่ละกระบวนการล้วนส่งผลต่อคุณภาพความละเอียดและความแตกต่างของลวดลายของเสื่อ เสื่อทอมือสามารถแบ่งออกเป็นการทอเลื้อยขิด และการทอเลื้อยลายขิด โดยวิธีการทอเลื้อยขิดในปัจจุบันมีรูปแบบที่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าและทิศทางการพัฒนาในอนาคตของการทอเลื้อยแบ่งเป็น 4 แบบ ได้แก่ การใช้ไม้เก็บขิดที่ละไม้ การเก็บขิดด้วยไม้กดลาย การเก็บขิดด้วยกระบอกลาย และการเก็บขิดด้วยเฟืองสร้างลาย โดยรูปแบบที่นิยมมากในปัจจุบันได้แก่ การเก็บขิดด้วยกระบอกลายที่ทำจากท่อพีวีซีบากร่องเพื่อให้เส้นยืนตกลงตามรอยบากที่กำหนดแทนการยกขมเส้นยืนทีละเส้นซึ่งทำให้สามารถทอเลื้อยขิดได้รวดเร็วขึ้นมาก และเกิดเป็นอาชีพผลิตชุดพิมพ์พร้อมกระบอกลายทอเลื้อยขิดลายต่างๆ จำหน่ายให้ช่างทอสามารถหาซื้อลายทอขิดได้โดยง่าย ประกอบกับความก้าวหน้าทางระบบขนส่งสินค้าทำให้ลายขิดสำเร็จรูปนี้ถูกส่งไปรษณีย์ถึงผู้รับไม่ว่าจะอยู่ภาคใดจังหวัดไหนก็สามารถมีชุดลายขิดไว้ทอจำหน่ายต่อไปได้ ซึ่งหากมองในแง่มุมมองของการพัฒนาก็ถือเป็นเรื่องดีที่ทำให้การทอเลื้อยขิดสามารถก่อให้เกิดรายได้ เกิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจครอบคลุมหลายพื้นที่ทั้งผู้ผลิตวัสดุอุปกรณ์ทอ และช่างผู้ทอเพื่อจัดจำหน่าย แต่หากมองในแง่ของการคงจุดเด่นเอกลักษณ์ลวดลายประจำถิ่นเพื่อใช้เป็นจุดจดจำหรือเป็นข้อได้เปรียบทางการตลาด การจำหน่ายลายขิดสำเร็จรูปเหล่านี้จะทำให้เอกลักษณ์ของพื้นที่ถูกจำหน่ายถ่ายทอดไป ทำให้งานทอเลื้อยขิดในแต่ละพื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนกันจนขาดอัตลักษณ์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดการคงไว้ซึ่งลักษณะลวดลายเฉพาะกลุ่มเฉพาะพื้นที่ จึงควรกำหนดลวดลายของตนเองไว้โดยอาจดึงมาจากลวดลายของลวดลายขิดดั้งเดิมที่มีและแตกต่าง

จากที่อื่น หรือออกแบบใหม่โดยใช้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่มาสร้างสรรค์เป็นลวดลายเฉพาะเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้เกิดขึ้นแก่กลุ่มทอเสื้อลายซิดในแต่ละพื้นที่

อนึ่ง แม้จะขึ้นชื่อว่า “ซิด” เหมือนกันแต่มีความแตกต่างกันระหว่างผ้าซิดและเสื้อซิดในแง่วิธีการสร้างลายซิด โดยผ้าซิดจะใช้ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืนในการก่อรูปของลายซิดบนผืนผ้า แต่ลายซิดบนเสื้อซิดกลับไม่ได้ใช้เส้นยืนในการก่อรูปของลวดลายซิดหากเป็นการใช้เพียงเส้นพุ่งเพียงอย่างเดียวที่ทำให้ได้ลายซิดลักษณะนูนและตื้นอย่างที่ปรากฏ

ลวดลายซิดในปัจจุบันมีลักษณะเป็นรูปเหลี่ยมแบบต่างๆ ขนาดเล็กใหญ่รวมกับลายเส้นตรงสั้นยาวจัดองค์ประกอบเข้าด้วยกัน โดยลวดลายเช่นนี้เกิดจากวิธีการทอจากเส้นยืนที่มีระยะห่างมากพอสมควรที่ประมาณ 5 มม. และจากข้อจำกัดของวัสดุที่นิยมใช้ด้นก ดันโหลที่มีความแข็งและมีขนาดเส้นใหญ่เมื่อเทียบกับเส้นด้าย หากเส้นยืนถี่กว่านิ้วสตุทก็ไม่สามารถโค้งงอไปตามช่องว่างระหว่างเส้นยืนได้ดีหรือเกิดเส้นโก่งขึ้น ไม่เรียบไปกับผืนเสื้อซึ่งมีผลต่อการใช้งานตามปกติคือการรอนั่งนอน อย่างไรก็ตามหากเป็นการใช้งานเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น ใช้ในส่วนประดับตกแต่งที่ไม่ต้องสัมผัสร่างกายจะสามารถออกแบบลวดลายได้มากขึ้นโดยไม่ต้องคำนึงถึงความกระคายเคืองต่อการใช้งานนั่งนอนแต่อย่างใด เป็นต้น การออกแบบลายเสื้อซิดไม่ว่าจะใช้การเก็บลายที่ละไม้หรือใช้กระบอกลายมีข้อควรคำนึงคือ ลวดลายทางขวามือริมสุดของรูฟิมช่องแรก จะต้องเป็นเส้นยืนที่ยกข้ามเส้นพุ่งเสมอ ในการทำรูฟิมจะทำเป็นจำนวนคู่เพื่อให้สามารถมัดเส้นยืนได้ครบ เมื่อเริ่มด้วยเส้นยกจะจบเส้นสุดท้ายทางซ้ายมือด้วยเส้นซมหรือเส้นยืนที่อยู่ด้านล่างวัสดุทอเสมอ ไม่เช่นนั้นจะพับสอดเก็บริมเสื้อได้ไม่ลงตัว หรือที่ภาษาชาวบ้านเรียกว่า “โพ”

แนวทางในการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาการทอเสื้ออกสามารถนำไปเป็นองค์ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สำหรับจัดจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ โดยสามารถประยุกต์หลักการทอเสื้อลายซิดกับวัสดุที่หลากหลายชนิดทั้งที่เป็นวัสดุเดียวกันตลอดผืนหรือจะสลับวัสดุกันก็ได้เสื้อทอต่างวัสดุที่มีมิติมุมมองใหม่ๆ สามารถนำไปต่อยอดสู่การแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีการใช้งานแบบอื่น เช่น เป็นวัสดุหรือชิ้นงานตกแต่งผนัง วัสดุบุเฟอร์นิเจอร์ เป็นกระเป๋า หรือกล่องเก็บของ เป็นต้น นอกจากนี้การพัฒนาลวดลายเสื้อซิดสำหรับการใช้งานในปัจจุบันความเข้าใจหลักการทอเสื้อลายซิดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมจะสามารถนำไปใช้ในการออกแบบพัฒนาลายเสื้อซิดแบบใหม่ๆ ที่ใช้การเก็บลายด้วยกระบอกลายให้สามารถทอซ้ำลายเดิมได้ ทำให้เกิดความสะดวกและเพิ่มกำลังการผลิตได้ง่าย หรือทำการพัฒนาอุปกรณ์ทอเสื้อลายซิดแบบใหม่ๆ ที่ช่วยให้เกิดการสร้างสรรคลวดลายได้ง่ายหรือลดข้อจำกัดด้านการสร้างลวดลายในลักษณะเดิมได้

การเรียนรู้ภูมิปัญญาในการสร้างเสื้อทอมือลายซิดทำให้ทราบถึงความเป็นมา ความสำคัญ มูลค่าทางเศรษฐกิจ ความเข้าใจรายละเอียดในกระบวนการผลิต ข้อจำกัดและศักยภาพในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เป็นพื้นฐานในการอนุรักษ์และการนำไปประยุกต์สู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างสรรค์ชิ้นงานใหม่ๆ กระตุ้นความต้องการซื้อและยกระดับรายได้ของผู้ผลิตหรือผู้จำหน่ายได้ ก่อให้เกิดความมั่นคงในอาชีพที่เกี่ยวข้องต่อไปได้

เอกสารอ้างอิง

- ชนัญญา จุลลัษเฐียร. (2553). การศึกษาเส้นใยและแพรรณชนเผ่าลาวเทิงเพื่อพัฒนาใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ร่วมสมัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุชฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ธนกร ภิบาลรักษ์. (2551). การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การทอเสื่อจันทบูรเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของจังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวัฒนธรรมศาสตร์. มหาสารคาม :บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พิกามาศ มูลวันดี. (2560). การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการทอเสื่อกกของกลุ่มสตรีในเขตพื้นที่ตำบลทุ่งวัง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์. วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. มกราคม - มิถุนายน 2560. ปีที่ 12 (ฉบับที่ 1). หน้า 8 - 16.
- ลักษณะพร โรจน์พิทักษ์กุล. (2557). การต่อยอดภูมิปัญญาการทอเสื่อกกโดยการออกแบบและพัฒนาตลาดด้วยรูปทรงเรขาคณิตของวิสาหกิจชุมชนแปรรูปเสื่อกกบางพลวง อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี. การประชุมวิชาการ การนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต ครั้งที่ 3 “การบูรณาการงานวิจัยไทยเชื่อมโยงกับเครือข่ายสังคมอาเซียน”, 17 ธันวาคม 2557. หน้า 1 - 11.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2550). สารานุกรมผ้าและเครื่องถักทอ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศรศิลป์ ชุมศรี. (2550). เอกสารประกอบการประดิษฐ์และการใช้ชุดทอเสื่อลายขีด. [เอกสารประกอบการสอน]. นครราชสีมา : โรงเรียนกระเบื้องนอกวิทยาคม.
- ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค 4 และภาค 5. (2557). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาภายใต้โครงการการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา. ขอนแก่น : ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค 4 และภาค 5 ร่วมกับสาขาวิชาการออกแบบอุตสาหกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี. (2555). ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สถาพร ตีบุญมี ณ ชุมแพ และ พิชัย สดภิบาล. (2553). วัสดุพื้นถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ใช้ในการผลิตครุภัณฑ์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- หลวงวัดประดู่ทรงธรรม. (2516). บูรพาเมืองสวรรค. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมเจริญ.
- อัษฎางค์ รอไธสง, ทรงวุฒิ เอกวุฒิวงศา และอุดมศักดิ์ สาริบุตร. (2559). การศึกษาและพัฒนาผลิตภัณฑ์ลวดลายเฉพาะถิ่นงานทอเสื่อกก กลุ่มพนมรุ่งเสื่อกกและหัตถกรรม อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. วารสารวิชาการ ศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร กรกฎาคม - ธันวาคม 2559 ; ปีที่ 7 (ฉบับที่ 2). หน้า 159 - 169.
- ณรงค์ เชื้อจีน. ขั้นตอนการเตรียมโฮงทอเสื่อ [สัมภาษณ์]. รองประธานชมรมจิตอาสา เทศบาลนครขอนแก่น; 25 ตุลาคม 2560.
- พิมพ์สร้างลายทอเสื่อ (2549). สมรภูมิโอเดียน. สืบค้นจาก <http://brainchild.bectero.com/content.php?vid=1958>
- ศิริชัย สุขจิตร์. (2561). อุปกรณ์ทอเสื่อลายขีด. สืบค้นจาก <https://goo.gl/jmmEaw>
- อุมาพร พลละสิงห์. (2561). จำหน่ายพิมพ์ทอเสื่อกก. สืบค้นจาก <https://goo.gl/RBpKmo>